

УДК 159.922.8

DOI <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2024.2.4>

СУБ'ЄКТНІСТЬ У СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ: ЗАГАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ

Зінченко Олександр Володимирович,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології і туризму
Київського національного лінгвістичного університету
<https://orcid.org/0000-0003-4625-7533>

Шерудило Андрій Васильович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
директор ННІ педагогіки і психології
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка
<https://orcid.org/0000-0001-5980-7253>

Метою статті є аналіз основних теоретичних уявлень про сутність і розвиток суб'єктності у студентському віці. У публікації обґрунтовано теоретичну і практичну актуальність дослідження означеної проблематики. Встановлено, що основними рисами студентського віку є посилення рефлексії, створення життєвих планів, готовність до професійного й особистісного самовизначення, інтеграція в різні соціальні сфери, розвиток самосвідомості, формування світогляду. В контексті мети статті суб'єктність розглядається як характеристика активного впливу на зовнішню та внутрішню дійсність. При цьому основними рисами суб'єктності є самостійність, індивідуальність, самодостатність, готовність до складних рішень. Суб'єктність студентів потрактовано як динамічну характеристику особистості, що відображає індивідуальний стиль діяльності й цілісність уявлень про себе. Цей феномен є основою активної позиції стосовно здобуття освіти, набуття досвіду, саморегуляції поведінки. Визначено, що у студентському середовищі суб'єктність проявляється в прагненні до нового, соціальній взаємодії, досягненні успіху. Описано чинники розвитку суб'єктної позиції в період здобуття вищої освіти: освітній діалог у різних соціальних системах; активне засвоєння суб'єктного досвіду в процесі навчально-професійної діяльності; стимулювання саморегуляції й самоконтролю студентів; гармонізація компонентів самосвідомості; розвиток рефлексії. Схарактеризовано рівні сформованості суб'єктності здобувачів вищої освіти: імітаційний, регулятивний, креативний. Проаналізовано основні психічні феномени, що впливають на формування суб'єктності студентів: рефлексію, інтелект, самостійність, пошук сенсу життя, творчість. Зроблено висновок про те, що основним соціальним аспектом розвитку суб'єктної позиції студентів є соціальна активність у ЗВО та навчально-професійна діяльність. Подальші перспективи дослідження окресленої проблематики вбачаємо в зборі та аналізі емпіричних показників суб'єктності студентів у вищій школі.

Ключові слова: суб'єктність, студентський вік, рефлексія, інтелект, самостійність, пошук сенсу життя.

Zinchenko Oleksandr, Sherudylo Andrii. Subjectivity in the students' age: general theoretical concepts

The goal of the article is to analyze the main theoretical concepts of the nature and development of subjectivity in the student's age. The article substantiates the theoretical and practical relevance of the study of this issue. It has been established that the main features of the student age are strengthening of reflection, creation of life plans, readiness for professional and personal self-determination, integration into various social spheres, development of self-awareness, and formation of worldview. Within the context of the purpose of the article, subjectivity is considered as a characteristic of active impact on external and internal reality. In this context, the main features of subjectivity are independence, individuality, self-sufficiency, and readiness for complex decisions. The subjectivity of students is interpreted as a dynamic characteristic

of a personality that reflects the individual style of activity and the integrity of self-image. This phenomenon is the basis for an active position towards education, gaining experience, and self-regulation of behavior. It has been determined that subjectivity is manifested in the desire for new things, social interaction, and success in the student's environment. Factors of development of the subjective position in the period of getting higher education are described: educational dialogue in different social systems; active acquisition of subjective experience in the process of educational and professional activity; stimulation of self-regulation and self-control of students; harmonization of components of self-awareness; development of reflection. It has been characterized the levels of student's subjectivity formation: imitative, regulatory, and creative. It has been analyzed the main mental phenomena that influence the formation of students' subjectivity: reflection, intelligence, independence, seeking the meaning of life, creativity. It has been concluded that the main social aspect of the development of students' subjective position is social activity in higher education institutions and educational and professional activity. Further prospects of researching the issue are found in collecting and analyzing empirical indicators of student's subjectivity in higher education.

Key words: *subjectivity, student age, reflection, intelligence, independence, seeking the meaning of life.*

Постановка проблеми. Досвід інших країн (Ізраїлю, Хорватії, Кувейту) свідчить про те, що, попри всі жахи й трагічні наслідки, війна – це час, позначений особливою чутливістю до соціальних трансформацій, що створює умови для швидкого розвитку держави. З огляду на це кризові процеси в українському суспільстві потребують мобільного, ефективного, науково обґрунтованого реформування різних соціальних інститутів. У цьому контексті особливу увагу привертає вища освіта – сфера, що визначає економічну й соціальну стабільність держави, готуючи спеціалістів різних галузей народного господарства. Протягом усіх років Незалежності реформа вищої школи визначалася як один з пріоритетів державної політики, проте в цій галузі так і залишаються системні проблеми, що заважають підготовці професіоналів і навіть іноді дискредитують її. З початком війни стало зрозуміло, що зміни вищої освіти – це вже життєва необхідність, а не просто предмет теоретичних дискусій. У центрі цих трансформацій має бути розвиток студента – як фахівця та особистості. Це зумовлює підвищення уваги до психологічних досліджень студентського віку, зокрема в контексті війни (К. Березяк, І. Грузинська, Т. Дерєка, О. Джеджеря, Л. Жданюк, Д. Жиденко, Л. Журавльова, О. Зінченко, Л. Клевака, Т. Мостова, Н. Савелюк, С. Ситник та ін.). Сучасна вища освіта має бути орієнтована на формування людини, здатної протистояти труднощам, займати активну життєву позицію, не боятися брати відповідальність

за власне життя й розбудову країни. Реалізація цього стратегічного напрямку неможлива без вивчення феномену суб'єктності студентів (В. Галузяк, Л. Ляпіна, С. Певна, О. Разуменко, В. Шахов та ін.). Означені наукові розвідки зазвичай залишаються в теоретичному полі, проте їх результати досліджень потребують систематизації як обов'язкової умови планування й проведення емпіричних досліджень, а також розроблення тренінгів розвитку суб'єктності студентів.

Метою дослідження є аналіз основних теоретичних уявлень про сутність і розвиток суб'єктності в студентському віці.

Результати дослідження. У теорії вікової періодизації немає єдиного підходу до визначення хронологічних меж студентського віку. Умовно цей проміжок відображає віковий інтервал від 15–16 до 21–25 років, що відповідає тлумаченню юнацького віку у вітчизняній науковій традиції. Водночас студентський вік (принаймні фазу 21–25 років) також можна характеризувати як період ранньої дорослості, що пов'язано з появою відповідних новоутворень психіки, активним залученням до праці як виду діяльності. Заслугує на увагу підхід, що розглядає студентство як соціальну групу, у якій соціалізація й психічний розвиток визначаються в основному професійним навчанням у системі вищої освіти. Л. Жданюк виділяє основні риси студентського віку: посилення рефлексії, створення життєвих планів; готовність до професійного й особистісного самовизначення; інтеграція в різні

соціальні сфери; розвиток самосвідомості; стабілізація й диференціювання світогляду [1]. Т. Дерека вважає, що входження студентів у нові соціальні спільноти є однією з ключових детермінант розвитку особистості й інтелекту [2]. І. Чухрій дотримується думки, що під час війни в студентів виникають трансформації емоційної сфери, зокрема, дещо зростає депресія, підвищується тривожність, більше проявляються реакції непрямой вербальної агресії, конкретизуються підозрілість і дратівливість [3].

У контексті мети публікації доцільно визначити феномен суб'єктності, що має велику кількість трактувань у філософії та психологічній науці. Ми дотримуємося наукової концепції лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології ім. Г. С. Костюка, згідно з якою суб'єкт розглядається як носій ментальної моделі світу. Науковий колектив під керівництвом М. Смульсон пояснює суб'єктність як характеристику активного впливу на зовнішню та внутрішню дійсність, перебудову або ампліфікацію ментальних моделей, що передбачає набуття людиною самостійності, унікальності, самодостатності, готовності до складних рішень і їх подальшої реалізації [4]. Суб'єктність є критерієм особистісної зрілості, що особливо актуально для студентського періоду.

На думку С. Певної, суб'єктність студента – це динамічна характеристика особистості, що відображає індивідуальний стиль діяльності й цілісність уявлень про себе [5]. Учена розглядає цей феномен як комплекс професійних, дидактичних, аксіологічних, когнітивних, емоційних конструктів, що забезпечують здатність до активної позиції стосовно своєї освіти, набуття досвіду, саморегуляції поведінки. По суті суб'єктність забезпечує ефективність самореалізації в середовищі закладів вищої освіти (ЗВО). Л. Ляпіна, М. Мінц, А. Кульгава обґрунтовують позицію, згідно з якою базовими показниками суб'єктності студента є творчість, самостійність, цілеспрямованість, відповідальність, готовність до ризику [6]. Суб'єктність у студентському середовищі проявляється в прагненні до нового (інноваційна), соціальної взаємодії (комунікативна), досяг-

ненні мети й успішності (продуктивна). В. Шахов вважає, що внутрішня позиція особистості у вищій освіті має базуватися на усвідомленні себе як члена соціуму, що передбачає розуміння власних можливостей і життєвого призначення [7]. Схожі думки висловлює В. Галузьяк, який виділяє такі характеристики суб'єктності: активність, рефлексійність, автентичність, психологічна свобода, творчість, асимілятивність (здатність змінювати реальність відповідно до власної позиції), розвинена воля, інтернальний локус контролю [8].

В. Вовк пропонує розглядати такі основні чинники розвитку суб'єктної позиції в період здобуття вищої освіти [9]:

1. Освітній діалог як основний інструмент підтримання суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освіті. Цей діалог має реалізовуватися на різних рівнях: викладач – здобувач освіти; викладач – викладач; здобувач – здобувач; викладач – академічна група тощо. Така взаємодія задовольняє потребу в спілкуванні й має розвивальний потенціал. Суб'єкт-суб'єктне навчання створює сприятливі умови для соціалізації, пізнавального та емоційно-вольового розвитку особистості.

2. Активне засвоєння суб'єктного досвіду в процесі навчально-професійної діяльності. Базою акумулювання суб'єктного досвіду є ситуації, що стимулюють оцінку власних можливостей, планування свого життя, фіксацію актуальних цінностей і потреб. У цьому контексті важливим моментом є забезпечення належних умов для прояву самостійності здобувачів освіти, проблемний характер навчання, відкритість і гуманістична спрямованість педагога. Оволодіння суб'єктним досвідом орієнтується не лише на зміст навчальних програм, а й на світоглядні позиції здобувачів.

3. Стимулювання саморегуляції й самоконтролю студентів. Вища освіта має бути спрямована на формування адекватної сили волі, поведінкового контролю, здатності обирати найбільш коректні стратегії й тактики контакту з реальністю. Цей процес охоплює мотиваційний, інформаційний та операційний блоки.

4. Гармонізація компонентів самосвідомості. Зокрема, це стосується когнітивної, емоційної та поведінкової складових

Я-концепції студентів. В ідеалі педагогічний процес має орієнтуватися на формування позитивного самоставлення та адекватної самооцінки здобувачів вищої освіти.

5. Розвиток рефлексії, що дозволяє зафіксувати суб'єктивні й об'єктивні суперечності розвитку й соціалізації. Цей механізм дозволяє актуалізувати самопізнання студентів, що створює фундамент для формування суб'єктності внаслідок кращого розуміння власних сильних і слабких сторін. Зазначимо, що саме в студентському віці остаточно стабілізуються структури самосвідомості. Основою для формування рефлексії є забезпечення гармонійного зв'язку між теорією й практикою.

О. Разуменко виділяє кілька рівнів сформованості суб'єктності студентів: 1) низький, або репродуктивно-імітаційний, що характеризується низькою успішністю, труднощами адаптації до різних аспектів вищої освіти, переважанням імітації навчальної й громадської діяльності, відсутністю мотивації досягнення, неефективними навичками й уміннями комунікації; 2) середній, або діяльнісно-регульовальний, рівень характеризується задовільною навчальною діяльністю, ригідністю соціальних стосунків, переважанням соціальних мотивів поведінки, достатнім акумулюванням комунікативного досвіду; 3) високий, або креативний, рівень передбачає успішну пізнавальну й навчальну діяльність, стабільні соціальні вчинки, високі показники соціального інтелекту, належну орієнтацію в реаліях інформаційного суспільства, лідерські здібності, схильність до творчості [10].

Отже, явище суб'єктності студентів розглядається в контексті загальних теоретичних положень суб'єктності. Доцільно виокремити ключові аспекти досліджуваної проблематики.

Аналіз результатів дослідження.

Соціальна ситуація розвитку студентів характеризується трансформацією соціальних стосунків, вступом до ЗВО, зміною дидактичної й організаційної специфіки здобуття знань, переважанням навчально-професійної діяльності. Психічну сферу студентів можна визначити через такі тенденції: загальна «професіоналізація», що проявляється в системних змінах інтелекту, мотивації, самосвідомості в контек-

сті оволодіння майбутнім фахом; розвиток самостійності; реалізація індивідуальності; формування уявлень про сенс життя.

Проаналізуємо особливості психічних феноменів, що є ключовими для формування суб'єктності здобувачів освіти:

1. *Рефлексія* набуває принципово нової якості в контексті системних змін самосвідомості й когнітивної сфери юнаків і дівчат. Зростання можливостей децентрації й теоретичного мислення дозволяє краще зрозуміти власний досвід, якості та можливості. Проте роль рефлексії для розвитку суб'єктності студентів тісно пов'язана із самооцінкою та самоповагою, що визначають емоційні характеристики ставлення до себе. Відповідно, можна говорити про зв'язок суб'єктності студентів з попередніми віковими етапами формування рефлексії в контексті сімейного виховання і шкільної освіти. У студентському віці формується професійна рефлексія, що характеризує систематизацію уявлень про себе як фахівця і визначає вплив на фахове поле. У цілому рівень усвідомлення себе визначає перетворення себе й навколишнього світу, тобто для змін потрібно зрозуміти об'єкт змін (себе чи реальність).

2. *Розвиток інтелекту* юнаків і дівчат визначає адекватне відображення реальності, ціннісне структурування й прогностичні здатності психіки. Усі перераховані функції визначають фундамент для розвитку студента й ефективність розв'язання життєвих задач. У юнацькому віці інтелект проявляється не лише в навчанні, а й визначає особливості досягнення життєвого успіху та соціального статусу. Інтелект має ключове значення для створення життєвих планів і перспектив – їх реалістичності й коректності побудови алгоритму досягнення мети. Тобто структура інтелекту студентів визначає вектор суб'єктності: дієвість особистості в зовнішньому світі чи занурення в мрії та втечу від реальності.

3. *Самостійність особистості* в студентському віці обумовлена як суб'єктивними чинниками (зміни внутрішньої позиції), так і об'єктивними (дистанціювання від батьків, принципова зміна мети і структури здобуття освіти). Самостійність одночасно можна визначити як наслідок та умову розвитку суб'єктності. Безпосередньо ця

характеристика пов'язана з можливістю життєвого вибору здобувачів вищої освіти, що реалізується з оперттям на власні світоглядні позиції й ціннісні орієнтації.

4. *Пошук сенсу життя* в студентському віці актуалізується шляхом формування загальної системи життєвих планів. Цей психічний феноментісно пов'язаний із вищеведеними характеристиками й визначає стабілізацію самосвідомості в межах актуальної життєвої ситуації. У цьому віці система смислів є досить нестійкою й визначає формування суб'єктності «методом спроб і помилок». У студентів (особливо перших курсів) емоційно забарвлені мрії можуть сприйматися як сенс життя й стимулювати суб'єктну активність. Водночас розчарування в таких мріях несе додаткове психологічне навантаження, розвиток тривожних і депресивних станів.

5. *Творчість* є обов'язковою характеристикою суб'єктності студентів, що дозволяє якісно перетворювати дійсність. Здобувачі освіти виявляють творчі здібності в низці сфер – навчанні, професійній діяльності, міжособистісній взаємодії, позанавчальних захопленнях. Суб'єктність актуалізується за рахунок творчості, що відповідає повноцінному втіленню життєвих планів.

На окрему увагу заслуговує питання соціальних чинників формування суб'єктності студентів. Так, основою соціальної трансформації студентів є вступ до ЗВО, де значний вплив на суб'єктність чинять механізми адаптації до навчання,

встановлення статусу в академічній групі, адаптації до нових побутових умов, стосунки з викладачами, дистанціювання від батьків. Повноцінний розвиток суб'єктності студентів ускладнюється через низьку сформованість комунікативних навичок особистості й труднощі проходження попередніх етапів соціалізації.

Висновки. Студентський вік – це період, коли ми можемо повноцінно говорити про суб'єктність особистості, оскільки повнолітня людина вже може брати повну відповідальність за своє життя. Основними характеристиками суб'єктності студентів є активний вплив на дійсність, продуктивна зміна ментальних моделей світу, самостійність, індивідуальність, готовність до складного життєвого вибору. Суб'єктність здобувачів вищої освіти визначають такі психічні явища, як рефлексія, пізнавальний розвиток, самостійність, самовизначення, пошук сенсу життя, творчість. Ключовим соціальним аспектом розвитку здобувачів вищої освіти як суб'єктів є соціальна активність у ЗВО та навчальна діяльність, спрямована на оволодіння професійними компетенціями. Організація викладачами ефективного педагогічного й психологічного впливу, що не обмежується викладанням навчального контенту, дозволить скорегувати розвиток суб'єктності студентів. Подальші перспективи дослідження проблематики полягають у зборі та аналізі емпіричних показників суб'єктності студентської молоді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жданюк Л. Соціально-психологічні особливості студентського віку. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки»* : зб. наукових праць. 2017. № 4 (33). С. 28–40.
2. Дерєка Т. Г., Ляшенко В. М., Туманова В. М., Гацко О. В. Психологічні особливості студентів закладів вищої освіти. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2018. № 3. С. 7–15.
3. Чухрій І. В. Психологічні особливості емоційних переживань осіб юнацького віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2023. № 6. С. 54–58.
4. Смульсон М. Л., Мещеряков Д. С., Назар М. М., Дітюк П. П. Концепція проектування віртуального освітнього простору з потенціалом розвитку суб'єктності дорослих. *Технології розвитку інтелекту*. 2023. Том 7. № 1 (33). URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/619.
5. Певна С. Є. Студент як суб'єкт освіти: сутність та особливості. *Наука і освіта*. 2015. № 6. С. 110–115.
6. Ляпіна Л., Мінц М., Кульгава А. Студентська молодь: до проблеми характеристики соціального портрета. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2021. Вип. 89. С. 30–37.

7. Шахов В. В. Особливості становлення самосвідомості в юнацькому віці. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2017. Вип. 51. С. 134–138.

8. Галузяк В. М. Сутнісні ознаки суб'єктності особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки* : зб. наукових праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. № 6 (30). Ч. 1. С. 262–267.

9. Вовк В. О. Психолого-педагогічні чинники розвитку суб'єктної позиції майбутнього фахівця. *Психологічний часопис Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2017. № 6 (10). С. 25–34.

10. Радуменко О. О. Формування суб'єктності студента як передумова педагогічних відносин. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 14. С. 93–96.

REFERENCES:

1. Zhdaniuk, L. (2017). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti studentskoho viku [Social and psychological features of students' age]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zbirnyk naukovykh prats. Seriiia «Sotsialni ta povedinkovi nauky»*. № 4 (33). P. 28–40 [in Ukrainian].

2. Dereka, T.H., Liashenko, V.M., Tumanova, V.M., & Hatsko, O.V. (2018). Psykholohichni osoblyvosti studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Psychological features of students of higher educational institutions]. *Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka*. № 3. P. 7–15 [in Ukrainian].

3. Chukhrii, I.V. (2023). Psykholohichni osoblyvosti emotsiinykh perezhyvan osib yunatskoho viku [Psychological characteristics of the emotional experiences of youth persons]. *Naukovyi visnyk Uzhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia: Psykholohiia*. № 6. P. 54–58 [in Ukrainian].

4. Smulson, M.L., Meshcheriakov, D.S., Nazar, M.M., & Ditiuk, P.P. (2023). Kontseptsiia proiektuvannia virtualnoho osvitnoho prostoru z potentsialom rozvytku subiektnosti doroslykh [Concept of designing a virtual educational space with the potential for the adult`s subjectness development]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu*. T. 7. № 1 (33). Retrieved from: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/619 [in Ukrainian].

5. Pevna, S.Ie. (2015). Student yak subiekt osvity: sutnist ta osoblyvosti [Student as subject of education: essence and peculiarities]. *Nauka i osvita*. № 6. P. 110–115 [in Ukrainian].

6. Liapina, L., Mints, M., & Kulhava, A. (2021). Studentska molod: do problemy kharakterystyky sotsialnoho portreta [Student youth: to the problem of characteristics of social portrait]. *Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky*. V. 89. P. 30–37 [in Ukrainian].

7. Shakhov, V.V. (2017). Osoblyvosti stanovlennia samosvidomosti v yunatskomu vitsi [Peculiarities of formation of self-consciousness in student age]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: pedahohika i psykholohiia*. V. 51. P. 134–138 [in Ukrainian].

8. Haluziak, V.M. (2005). Sutnisni oznaky subiektnosti osobystosti [Essential features of personality subjectivity]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 12. Psykholohichni nauky: Zb. naukovykh prats. K.: NPU imeni M.P. Drahomanova*. № 6 (30). P. 1. P. 262–267 [in Ukrainian].

9. Vovk, V.O. (2017). Psykholoho-pedahohichni chynnyky rozvytku subiektnoi pozytsii maibutnoho fakhivtsia [Psychological and pedagogical factors for the development of the future specialist`s subjective position]. *Psykholohichni chasopys Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuks NAPN Ukrainy*. № 6 (10). P. 25–34 [in Ukrainian].

10. Razumenko, O.O. (2016). Formuvannia subiektnosti studenta yak peredumova pedahohichnykh vidnosyn [Formation of student subjectivity as a prerequisite for pedagogical relationships]. *Naukovo-praktychnyi zhurnal «Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii»*. 2016. V. 14. P. 93–96 [in Ukrainian].